

Побудова корпоративної інформаційної мережі може здійснюватися на основі розподіленого збереження ресурсів і доступу до них із використанням єдиних протоколів обміну, а також централізованого збереження, що передбачає збирання й розміщення ресурсів на одному із серверів корпорації. Крім цього, у процесі формування єдиної корпоративної інформаційної мережі слід визначити певний набір документів, що забезпечуватимуть спільну роботу, куди будуть входити:

- інструкція з електронної каталогізації;
- таблиця відповідності полів використовуваних форматів;
- схеми телекомунікацій із інструкціями щодо шляхів вирішення можливих проблем;

- плани поетапного входження в корпоративну мережу нових суб'єктів;
- документи, що визначають ролі, обов'язки, міру відповідальності кожного з суб'єктів і перелік покладених на них функцій.

Створення єдиного інформаційно-бібліотечного простору дасть можливість забезпечити широкі можливості для кооперування зусиль бібліотек у наданні користувачам розвинутого сервісу у корпоративному середовищі спільних інформаційних ресурсів і сервісів регіону, сприятиме побудові інформаційного суспільства в Україні.

ЯК ЖИВЕШ, СІЛЬСЬКА БІБЛІОТЕКО?

СІЛЬСЬКІ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ: РЕАЛЬНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Як живеш, сільська бібліотеко? Так і хочеться цим риторичним запитанням визначити завдання дослідження „Сільська бібліотека на мапі України”, що проводилося Національною парламентською бібліотекою України протягом 2007 р. і охопило всі області, кожен ЦБС. У ході вивчення було проаналізовано ті параметри діяльності бібліотек, що підлягають статистичному обліку і відображають рівень їхнього розвитку, дозволяють побачити реальний образ сільської бібліотеки (СБ), її здобутки і проблеми.

Здійснення такого дослідження було зумовлено кризовим станом СБ і необхідністю пошуку шляхів його подолання, що було зазначено у Постанові колегії Міністерства культури і туризму України „Про моделі бібліотечного обслуговування населення у сільській місцевості з урахуванням сучасної економічної та соціокультурної ситуації”, прийнятій у 2006 р. Стосовно модельної СБ, про яку давно і досить часто говорять чиновники від культури, хочеться зауважити, що поки для всього загалу сільських книгозбірень це справа майбутнього, і то за умови стабілізації стану сільської бібліотечної мережі, зупинення процесів її руйнації і визначення сучасних соціальних нормативів щодо відкриття та діяльності книгозбірень на селі. Адже на сьогоднішній день ми маємо досить складну ситуацію, пов'язану зі скороченням чисельності сільського населення. Та, незважаючи на це, доки люди живуть, доки народжуються діти і доки є надія на майбутнє – бібліотеки мають існувати та виконувати свою місію. Саме їм у соціокультурному середовищі села належить особливе, унікальне місце – бути єдиним безплатним, а отже максимально доступним для найширших верств населення закладом, який надає можливість людям через книгу долучитися до знань, інформації, культури, в решті-решт, – до радості пізнання світу.

Дисонанс між значенням бібліотеки та її реальним станом вже давно турбує бібліотечну громадськість, і не тільки

її, та спонукає до вивчення проблеми. За роки незалежності

О. Масіман

сільські книгозбірні неодноразово ставали об'єктами соціологічних та маркетингових досліджень, які проводили обласні бібліотеки Луганської, Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Миколаївської областей. Кожний регіон вивчав свою, внутрішню ситуацію і водночас мав лише приблизне уявлення щодо стану даної проблеми у сусідів, не кажучи вже про всю Україну.

Унікальність розвідки „Сільська бібліотека на мапі України” полягала в тому, що у ній взяли участь всі обласні бібліотеки, а Полтавський, Черкаський та Київський регіони були місцем проведення пілотажного дослідження.

Основним джерелом інформації, вивчення та аналізу став статистичний матеріал із усіх районних ЦБС України стосовно основних показників діяльності СБ станом на 01.01.2007 р. На основі цих матеріалів дослідження проводилося за такими параметрами: рівень охоплення населення бібліотечним обслуговуванням, його повнота та регіональні особливості; стан децентралізації; фонди бібліотек, їхня загальна характеристика, шляхи поповнення; матеріально-технічна база, зокрема, стан бібліотечних приміщень (опалення, освітлення, забезпеченість протипожежними засобами); технічне оснащення, як-то: наявність ПК, ксерокса, телефонів, транспорту; потреба СБ у бібліотечному устаткуванні; бібліотечні кадри, їхній склад за стажем роботи та оплатою праці; бюджет бібліотек (із чого він складається і як розподіляється), тобто на які кошти існує СБ.

Відразу треба відзначити, що отримана статистична інформація часто-густо не відрізнялася високою якістю. Виникли сумніви щодо деяких показників, тож у ряді випадків ми не мали змоги ані аналізувати дані, ані робити якісь висновки. Єдине, що якимось чином може примирити з даною ситуацією, – те, що і вся державна статистика

страждає тією ж хворобою. Ніби зручні показники здатні покращити життя і вирішити проблеми.

Крім вивчення суто бібліотечних показників, було зрозуміло, що необхідно мати ще й дані стосовно сьогодинського стану соціального розвитку села, його тенденцій, проблем, перспектив. Адже саме від цього залежить майбутнє СБ, бо по суті бібліотека є надбудовною структурою, її базис — це село. І яким буде базис, такою буде й надбудова. Тому ми звернулися до матеріалів, в яких висвітлюються питання розвитку села в усіх його аспектах. Це були публікації та аналітичні матеріали вчених, спеціалістів, політичних та громадських діячів, керівників сільської галузі різного рівня.

Охоплення бібліотечним обслуговуванням у сільській місцевості. Станом на 01.01.2007 р. у країні діяла 14 901 СБ, що становить 80% від загальної мережі публічних бібліотек України. До їхніх послуг звертається половина всього сільського населення, а це більше 7 млн. осіб. У ході дослідження нам важливо було зрозуміти, як відбувається розселення на селі, бо від його щільності, територіальних відмінностей значною мірою залежать розміщення мережі бібліотек і повнота охоплення жителів бібліотечним обслуговуванням. Особливості розселення, у свою чергу, зумовлені природними умовами (кліматичними та географічними), суспільно-економічними відмінностями та історичним минулим різних регіонів.

Для початку невеликий екскурс в історію. Довгий час традиційним для України було сільське розселення, навіть після промислового вибуху у другій половині XIX ст. Ще у 1913 р. частка сільського населення становила 81% всього населення України. Після революції розпочалися процеси, які протягом кількох десятиліть призвели до зменшення цієї частки населення. На сьогоднішній день сільське населення країни складає приблизно 32% і має чітку тенденцію до зниження. Воно ще переважає у Вінницькій (52%), Закарпатській (63%), Івано-Франківській (56%), Рівненській (52%), Тернопільській (56%), Чернівецькій (57%) областях, тобто в західній частині України та на Поділлі, де промисловість розвивалася повільніше, ніж на Сході. Водночас у більш урбанізованих східних областях, що не дуже придатні для ведення сільського господарства, але мають потужний індустріальний потенціал, частка сільських мешканців є меншою. Це Донецька (до 10%), Луганська (13%), Дніпропетровська (16%), Харківська (20%) та Запорізька (23%) області.

Отже, достатньо чітко виділяються дві протилежні за характером розселення частини країни, що зумовлено рядом об'єктивних причин. Їх можна визначити як „сільськогосподарський Захід” та „промисловий Схід” (сюди за характером розселення додаються ще Сумська та Полтавська області).

У районах Закарпаття та Прикарпаття історично формувалися великі села, розташовані інколи на значних відстанях. Є тут, особливо у гірській місцевості, й невеликі, інколи поодинокі поселення, але їхня частка незначна. Таке розселення сприяє організації повноцінного бібліотечного обслуговування стаціонарною бібліотекою, яке в цих регіонах охоплює найбільше населених пунктів. Так, свою

стаціонарну бібліотеку мають у середньому **76%** сіл західних областей. Найкраща ситуація спостерігається у **Чернівецькій області**, де цей показник сягає майже 90%! Безперечно, для цього є ряд об'єктивних причин, адже це найменша область України зі значною перевагою сільського населення, що, очевидно, не може не впливати на пріоритети розвитку регіону. До того ж, бібліотеки і читання тут завжди були в повазі, за 5 останніх років не було закрито жодної бібліотеки, бо нарешті місцева влада перестала сприймати це як засіб виходу із кризового економічного стану.

Східноукраїнський регіон, що займає лісостеп і степ, відрізняється широкими просторами і, за винятком Донецької і Луганської областей, характеризується низькою щільністю сільського населення, невеликою людністю сільських поселень, а в окремих областях ще й значними відстанями. За таких умов важко розташувати бібліотечну мережу, виходячи з діючих соціальних нормативів розміщення бібліотек. Середній рівень охоплення сільських поселень стаціонарними бібліотеками невеликий. В цілому лише **39%** сіл цього регіону мають книгозбірні. Тому у східних областях дуже поширеними є нестаціонарні форми обслуговування: бібліотечні пункти та книгоношення. Особливо яскраво це простежується у **Донецькій області**. Тут діють майже 300 бібліотечних пунктів, ще 240 сіл охоплені такою вже незвичною формою обслуговування, як книгоношення. Це дозволяє надавати бібліотечні послуги у половині населених пунктів області.

Завдяки нестаціонарним формам, охоплення населення бібліотечним обслуговуванням на Сході країни зростає до **62%**. Але, незважаючи на це, не мають можливості отримувати бібліотечні послуги більше **13%** жителів, у той час як у західних регіонах ця частка становить **5%**.

Найскладніша ситуація зберігається у **Харківській області**. Жодними формами бібліотечного обслуговування тут не забезпечені **56%** (найвищий в Україні показник) сіл, де проживають **16%** усього сільського населення області. Протягом 1998–2004 рр. на Харківщині було закрито близько 70 СБ. За цих умов треба віддати належне новому складу Харківської облдержадміністрації, котра у 2005 р. започаткувала програму „Сільська бібліотека”, суть якої можна висловити так: бібліотека на селі — не розкіш, а соціальний стимул. З'ясувалося, що бібліотеки відсутні навіть у ряді населених пунктів, де мешкає понад тисячу жителів. Спочатку почали відкривати СБ у селах із населенням не менш, ніж 500 осіб. Потім ця планка знизилася до 400 осіб. В ідеалі обладміністрація хотіла б відкрити бібліотеку в кожному селі. Та, якщо врахувати особливості розселення тут (у 56% сіл населення в середньому становить 100 осіб), цього, скоріше за все, досягнуто не буде. Але подібні амбітні плани обладміністрації заслуговують на повагу. У будь-якому випадку протягом 2005–2006 рр. на Харківщині почали працювати 27 нових бібліотек. Зараз в Україні це чи не єдиний приклад такого відродження СБ.

Інші регіони України займають, як за розселенням, так і за охопленням бібліотечним обслуговуванням, середню позицію. Хоча найтипівішим регіоном сільського розселення вважається східноукраїнський. Але в кожній приро-

дно-географічній зоні, будь-то Полісся, Лісостеп чи Степ, є свої особливості. Наприклад, **Волинська область**, яка розташована на Західному Поліссі. Тут **26%** мешканців (найвищий показник по Україні), які проживають у **47%** сіл, не мають ніякої змоги отримувати бібліотечне обслуговування. Ці села за сучасними мірками не такі вже й маленькі – до 300 осіб. Можливо, такий стан пов'язаний із природно-географічними особливостями регіону – ліси, озера, болота, що перешкоджає запровадженню нестационарних форм і потребує, навпаки, розвитку стаціонарного обслуговування. До речі, за останні 5 років в області відновлено роботу 13 СБ.

Таким чином кожна область, з огляду на природні та інші особливості сільського розселення, намагається вирішувати питання розміщення бібліотечної мережі.

Ще кілька слів про нестационарне бібліотечне обслуговування. Найбільш поширеною його формою є бібліотечний пункт. Усього їх нараховується 3 320 і діють вони всюди, крім Тернопільської (де це не є нагальною необхідністю) та Миколаївської областей. Незважаючи на потребу, ця форма не знаходить свого належного місця у Дніпропетровській (всього 24 пункти) області. Тут надання бібліотечних послуг здійснюється завдяки тому, що значна кількість невеликих сіл (у Дніпропетровській області їх 22%, у Миколаївській – 28%) знаходиться навколо великого поселення, де є книгозбірня, на відстані не більше 1 км. Така близькість і дає змогу користуватися бібліотекою. Ці села ми назвали „умовно охопленими бібліотечним обслуговуванням”. Є такі села також у Полтавській, Тернопільській областях та подекуди – на Рівненщині.

Підсумовуючи дані стосовно організації сільської бібліотечної мережі, можна сказати, що її розміщення в цілому відповідає особливостям сільського розселення у різних регіонах. Стаціонарні бібліотеки діють у **52%** населених пунктів, із урахуванням нестационарних форм, бібліотечним обслуговуванням охоплено **68%** сіл України.

Але чи відповідає таке розміщення соціальним нормативам бібліотечного обслуговування – стверджувати неможливо, адже, як показує досвід, все залежить від регіону. Є приклад Харківської області, про що йшлося вище, і, Закарпаття, де за останні 5 років мережу було скорочено на 84 СБ. Там 20% сіл, в яких відсутні будь-які форми бібліотечного обслуговування, налічують по 400, 500 і 1 000 жителів. Усе це є порушенням соціальних нормативів. Ймовірно, і в інших областях є подібні випадки, які вимагають вивчення та, по можливості, позитивного вирішення даного питання.

Поза зоною бібліотечного обслуговування в Україні знаходяться 32% сіл, де мешкають 8% сільського населення, або 1 млн. 200 тис. осіб. Але, не будучи повністю впевненими у повноті й достовірності інформації щодо ефективності організації нестационарного бібліотечного обслуговування, вважаємо, що кількість населення, позбавленого можливості користуватися будь-яким бібліотечним обслуговуванням, – значно більша.

В областях, де важко організувати стаціонарне бібліотечне обслуговування, на допомогу міг би прийти бібліобус. Це питання обговорювалося неодноразово, але економічні розрахунки щодо його утримання не проводилися. Та

здається, що з часом потреба в бібліобусах відпаде в силу того, що маленькі села просто зникнуть з мапи України. Сьогоднішні тенденції розвитку сільських територій свідчать саме про це.

Соціально-демографічний стан українського села

Невблаганна статистика свідчить: українське село вмирає. Зміна суспільного ладу, пов'язані з цим проблеми, випробування, лише інколи здобутки, а частіше втрати пройшлися по селу як важка техніка. Зростання безробіття та масової заробітчанської міграції, зменшення прибутків, погіршення соціального захисту, відтік молоді з села, руйнування селянської сім'ї – ознаки сьогодинішнього життя українського села. Його населення, на якому, по суті, лежить відповідальність за продовольче забезпечення країни, що гарантує цій самій країні певну економічну безпеку, зменшилося з 1991 р. більше, ніж на 2 млн. осіб, або на 12%. (Для порівняння, за цей час міське населення, яке складає переважну більшість, скоротилося на 10%). Сучасний демографічний стан на селі розцінюється як кризовий і такий, котрий може перетворитися в демографічну катастрофу. Вже зараз майже 8 000 сіл належать до категорії вимираючих, де стабілізувати населення неможливо без втручання уряду. Найбільше таких сіл – у Чернігівській, Сумській, Харківській, Житомирській, Полтавській областях. Це поселення, де мешкають до 50 осіб, в основному пенсійного віку. З іншого боку, впродовж 2001–2005 рр. у 3,6 тис. поселень (12,5%) не народилося жодної дитини, а в 3 тис. – не було дітей віком до 5 років. Армія заробітчан, що в різних напрямках переміщаються в межах України і від'їжджають за кордон, навіть не підлягає обліку. За даними дослідження, оприлюдненими Інститутом народознавства НАН України у квітні 2008 р., чисельність мігрантів-заробітчан із України складає 4,5 млн. осіб. З упевненістю можна сказати, що більше половини з них – це селяни.

Зникають з карти України села. За держстатистикою, з 1991 р. їх стало менше на 324 одиниці. При цьому вчені та спеціалісти з питань соціального розвитку села вважають ці цифри заниженими. До речі, матеріали нашого дослідження свідчать про те саме. На думку фахівців Міністерства аграрної політики, щорічно зникають близько 50 сіл, а сільське населення скорочується на 150-200 тис. осіб. Це дорівнює п'яти сільським районам. Якщо й надалі населення скорочуватиметься такими темпами, то за 20 років України сільської як такої може вже не стати. Цю тривогу поділяє відомий філософ Мирослав Попович. За його словами, українське село сьогодні настільки знаходиться на грані існування, що коли так триватиме й далі, то воно вже не народить ні великих поетів, ні великих письменників, ні великих учених, бо ці діти будуть рабами й тікатимуть звідти.

Чому ми говоримо так докладно про ці проблеми села? Тому що з його долею пов'язана і доля бібліотеки. Будучи соціальним інститутом, вона віддзеркалює стан суспільства у певний час його розвитку. І все, що переживає село, повною мірою відбивається на його книгозбірні. З 1991 р. мережа СБ скоротилася майже на 3 300 закладів, або на 18%. У 1997 р. цей процес ускладнився прийняттям Закону «Про місцеве самоврядування», який по суті дав поштовх децентралізації сільської бібліотечної мережі. На сьогоднішній день вона повністю охопила три області – Житомирську,

Черкаську і Херсонську. Всього децентралізованими вважаються 30% сільських бібліотек. Майже повністю зберегти систему вдалось у Волинській, Дніпропетровській, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Харківській, Чернівецькій та Чернігівській областях. Процес децентралізації бібліотекарі на місцях оцінюють по-різному. Та більшість — негативно. Головна небезпека цього явища у тому, що бібліотека виявляється абсолютно незахищеною, коли повністю переходить під контроль місцевої влади. Її майбутнє — у руках конкретних людей і пов'язане з їхнім розумінням важливості бібліотеки, необхідності її утримувати. Парадоксально, але в цьому ж криється і гарантія успішного розвитку книгозбірні. Все залежить від того, до якого „хазяїна” потрапляє бібліотека. У сільських радах фінансово благополучних сіл, де ще й грамотні та культурні керівники, бібліотекам явно поталанило. На Житомирщині, наприклад, де загальний стан економічного розвитку дуже невисокий і асигнування на культуру абсолютно мізерні, бібліотекарі деяких районів радо сприйняли перехід у „місцеву” власність. На їхню думку, книгозбірні тільки виграли в матеріальному плані, отримали змогу систематично поповнювати свої фонди, задовольняти потреби читачів на періодичні видання, поліпшувати матеріально-технічну базу. Посилився також контроль за дисципліною, бібліотекарі почали більш активно брати участь у громадському житті села. Але чи багато подібних випадків? Такої статистики немає.

Вболіваючи за бібліотеку, ми тим самим вболіваємо за село, бо без нього бібліотеці не бути. А чи бути селу без бібліотеки? Відповідь на це дає сьогодинішній стан соціально-культурного середовища середньостатистичних сіл (яких є більшість). Закриваються школи та дитсадки, бо нікому туди ходити, заклади культури і лікарні. Практично припинили існування виїзні форми медичного обслуговування. Наявна матеріальна база культурно-побутових об'єктів не відповідає нормам. Все це руйнує соціальну інфраструктуру села і створює передумови для погіршення соціально-демографічної ситуації. Водночас явним «досягненням» нецивілізованої ринкової економіки є розвиток малого та середнього бізнесу, що у сільській місцевості проявляється у відкритті кафе, барів, «генделіків». Так, вони дають матеріальний прибуток, а ще багатьом родинам — горе і безнадійність. Розміри пияцтва на селі, а звідси і зростання всіх негативних соціальних проявів, інколи важко уявити.

Що робити в селі у вільний час, особливо підліткам та молоді? Куди йти, чим заповнити своє дозвілля? Тут є тільки дві форми організації культурного дозвілля — будинок культури і бібліотека. В небагатьох селах вони працюють на належному рівні, в решті — як прийдеться. Здебільшого вони холодні, непривабливі, а часто й закриті, адже бібліотекар працює не повний день.

Чи зможе за таких умов бібліотека привернути до себе людей, запропонувати змістовне та цікаве дозвілля? Думаємо, зможе. Ця впевненість ґрунтується на самій сутності публічної бібліотеки, яка створювалася для того, щоб людина мала змогу долучитися до культури та освіти. Перпоною для її діяльності може бути лише небажання самих людей сприймати те, що дає бібліотека. Слава Богу, цього поки що немає, і сільські жителі вже давно висло-

вилися за те, щоб бібліотеці бути, навіть не опалюваній та не дуже привабливій. Серед опитаних сільських мешканців 83% назвали свою книгозбірню основним місцем, де ще можна провести дозвілля. Навіть будинок культури чи клуб поступаються бібліотеці (61%). І ще більше (90%) респондентів готові захищати бібліотеку свого села в разі її закриття. Як сказав один із сільчан у Запорізькій області: „Що лишилося хорошого на селі — так це бібліотека”. Просто це „вікно у світ”, як називають бібліотеку, сьогодні є брудним, тьмяним, часто битим. Його треба вимити, надійно закріпити в рамі, розвернути до світла, щоб через нього бачити світ не кривим та ущербним, а хоча б таким, яким він є. Безперечно, лише теплою, затишною і з гарним фондом бібліотекою ми не зупинимо руйнацію села, адже її причини занадто глибокі. Але якщо об'єднати зусилля і піднімати село збалансовано, тобто паралельно розвивати економіку, екологію, соціальну та культурну сфери, то можна досягти успіху там, де ще не все втрачено.

На цих принципах комплексності побудовано прийняту у вересні 2007 р. „Державну цільову програму підтримки розвитку села на період до 2015 р.”. Для нас важливою є визначена мета Програми, бо вона має чітко виражене соціальне спрямування. Її суть — досягнення соціальних стандартів і нормативів щодо умов проживання сільського населення, збереження селянства як носія української ідентичності, культури та духовності. У цій справі першим помічником держави є сільська бібліотека. Її діяльність в умовах трансформації суспільства вже давно вийшла за межі суто культурної сфери. Сьогодні працівники СБ виконують функції юристів, економістів, психологів, соціологів. Не випадково, що до них сільчани йдуть за будь-якою довідкою, консультацією, порадою. Бо бібліотекар — людина освічена та знає, як і де шукати потрібну інформацію. Іншого такого місця в селі немає, і все частіше воно набуває значення соціального осередку громади.

Важлива роль належить бібліотекарю і як посереднику між місцевою владою та сільськими жителями. А публічність бібліотеки, її загальнодоступність, розташування у безпосередній близькості до населення можуть стати важливими чинниками при реалізації завдань не тільки Державної програми. Книгозбірня здатна бути повноцінним учасником і популяризатором різних соціальних проектів для жителів села — дітей та молоді, соціально незахищених верств населення. Державі слід дивитися на СБ як на надійного партнера у будь-яких справах з укріплення, розвитку і навіть процвітання села. У цьому напрямі ми вбачаємо можливість спільної роботи з усіма відомствами, що займаються відповідними проблемами, — з міністерствами агрополітики, сім'ї і молоді, освіти та науки, праці та соціальної політики.

Раніше бібліотеки були ідеологічними закладами та їхньому розвитку дуже сприяла держава, бо розуміла що це її надійна опора на місцях. І сьогодні у бібліотеки є ідеологія — допомагати розвитку особистості, освіти, культурі та духовності народу шляхом залучення до книги. Невже ця ціль не варта державної підтримки? Все, що буде вкладене в бібліотеку, повернеться суспільству сторицею. А зараз бібліотека дуже потребує надійної та стабільної державної підтримки.